

HAISEE PROVOSOIDULTA

— AINEISTON ARVIOINNIN ONGELMIA DMITRI TSVETKOVIN VATJAN SANASTON VALOSSA

AINEISTOSTA JA TAUSTASTA

Dmitri Tsvetkov (1890–1930), ensimmäisen maailmansodan jälkeen Viroon jäänyt Joenperän vatjalainen, koulutukseltaan venäjän kielen maisteri ja ammatiltaan venäjänkielisen koulun opettaja, toimi Lauri Kettusen kielenoppaana ja kokosi sittemmin Emakeele Seltsin stipendiaattina kotimurteensa sanaluettelon. Työ jäi aikoinaan kesken; sanakirja on julkaistu vasta äskettäin (Tsvetkov 1995). Sanakirjan artikkeleista useimpien perustana on ilmeisesti ollut virolainen — luultavimmin Wiedemanin — sanakirja, josta otettu vironkielinen sana on käännetty vatjaksi ja varustettu lopuksi venäläisellä käännöksellä. Käännösvastineiden lisäksi sana-artikkeleissa on usein tavutusta esittelevä teemamuotojen luettelo sekä sanan käyttöä havainnollistavia esimerkkilauseita. Näistä esimerkkilauseista syntyy yhteensä komea aineisto, jota on sittemmin käytetty hyväksi ainakin Inkeröismurteiden sanakirjan materiaalia kerätessä — Laukaansuun murteen esimerkistöissä on paljon suoranaisia käännöksiä Tsvetkovin esimerkeistä (Nirvi 1971: VI–VIII).

Tässä esittämäni pohdiskelut¹ pani liikkeelle juuri Tsvetkovin sanaston kiintoisa lau-

¹ Esitys perustuu Kielitieteen päivillä Jyväskylässä keväällä 1995 pidettyyn esitelmään. Lisäyksiin ja täydennyksiin johtaneista kommentista kiitän myös Virittäjän anonyymeja arvioijia.

se-esimerkistö. Mistä johtuu, että jotkin esimerkkilauseet tuntuvat suorastaan uhkuvan aitoutta, niin että lukija voi melkein nähdä silmissään tilanteen, jossa kyseinen lause esitetään?

- (1) *vai lepoška tahod! — miä annem mokoma lepoška, jot perz nežep tšihkuma.*
'Vai kakkaraa haluat! Minä annan sellaisen kakkaran, että perse alkaa syyhytä!'
- (2) *ohto magat, neiska tüle.*
'Riittää nukkuminen, nouskaa (ruvetkaa) työhön!'
- (3) *nī meni laizgessi tüttö-park, jot ep kehta i māt metlet.*
'Niin on tullut laiskaksi tyttöparka, että ei viitsi edes lattiaa lakaista.'
- (4) *kiil tait siä näed murhà emaz jümrätekà? — ē vaid, elä i pajat ...*
'Kyllä varmaan sinä kärsit murhetta sen juopporattisi kanssa? — Ole hiljaa, älä puhukaan...'

Ja minkä takia taas toiset lauseista tuntuvat vaativan peräänsä hakasulkeisiin pantua huomerkkiä tai jonkin muunlaista cave-merkintää?

- (5) *sōmè-ungri kongreš eli kazeļ tšezāl.*
'Suomalais-ugrilainen (?) kongressi oli tänä kesänä.'
- (6) *vē kane tširjed de štšōtet kanttselāriš.*
'Vie nämä kirjeet ja laskut kansliaan.'
- (7) *tšen nī kärmässi rutab? kattsoga: siäl ručeta vėl kärmepessi.*
'Kuka niin vikkelästi kiiruhtaa? Katsokaa: siellä kiiruhdetaan vielä viikkelämmän.'

Olen siis etsimässä lingvistiksi koulutetun lukijan intuitioon vaikuttavia tekijöitä suomalaisesta fennougristiksi tai baltougristiksi tutkimusperinteestä. Yritän sen kannalta selvittää »aitouden» ja »epäaitouden» käsitteitä ja niihin liittyviä kielitieteellisiä ongelmia, etsiä aitoudelle mahdollisia lingvistisiä kriteerejä ja soveltaa niitä tässä käsiteltävään aineistoon. Onko Tsvetkovin teksti, itse motivoitu ja tietoisesti arvioiden tuotettu, olennaisesti erilaista kuin — toivon mukaan — luontevasti ja tiedostamattomasti puhetta vuodattavan informantin kieli?

KIELI — TUTKIMUKSEN HÄMÄRTYVÄ KOHDE?

Viime vuosina on Suomenkin kielitieteellisillä foorumeilla keskusteltu ns. klassisesta harhasta (Hakulinen 1991, Karvonen 1993): siitä, että tutkija haluaa uskoa aatetaustan, teorian tai metodin saneleman ideaalituksensa todellisuudeksi ja projisoi sen esimerkiksi menneisyyden kulta-aikaan, »puhtaaseen» kansankieleen tai turvallisesti puhujan pääkopassa piilevään sisäiseen kielikykyyn. Nykyisen konsensuksen mukaanhan »puhdas ja turmeltumaton» kansankieli oli pelkkä aikansa aatemaailman synnyttämä fiktio, joka liittyi yleiseen historisoivaan tiedenäkemykseen sekä romantiikalle tyypilliseen menneisyyden ja maalaiselämän ihailuun (tämän ideologisesta taustasta ks. esim. Milroy 1987: 9 ja

siellä mainittua kirjallisuutta); niin dialektologiset kuin sosiolingvistisetkin tutkimukset ovat kohtalokkaasti järkyttäneet uskoa yhteen yhteiseen ja yhtenäiseen kielen käytön järjestelmään, ja mitä sisäiseen kielikompetenssiin tulee, generativismin kriitikot ovat jo aikaa todenneet, että ei ainoastaan syntyperäisen puhujan kielikyky ole piilossa mielen syövereissä vaan koko tällainen syntyperäinen puhuja kielikykyineen päivineen on puolestaan tutkijan mielen luoma abstraktio (syntyperäisen puhujan ongelmasta ks. esim. Davies 1991: 2–3).

Onko siis niin, että realismista ja selitysvoimaisuudesta kiinni pitävä tutkija näkee kaikkialla entisten ankarien rajojen murenevan jatkumoiksi ja niille levittäytyviksi erilaisiksi sumeiksi joukoiksi? (Pawley (1993) on yksi kaunopuheinen kuvaus tällaisesta prosessista: eksoottisen kalamin kielen kuvausta rakentava tutkija joutuu luopumaan strukturalistisesta idealismistaan pohtiessaan leksikon ja kieliopin tai kieliopin ja diskurssi-pragmaattisten konventioiden rajoja.) Ja onko kielitieteen kuvauskohde enää millään tavalla selkeästi rajattavissa? Mikä on kieltä – missä kulkee kielen ja käyttäytymisen tai kielen ja kognition raja? Miten vangitaan kuvauksessa käytettäviin järjestelmiin juuri se, mikä viime vuosina on haluttu nostaa perinteisesti kuvatus kielioppisysteemin ulkopuolelta kuvauksen kohteeksi: esimerkiksi kielenlipsahdukset tms. »virheet» (Dufva 1994) tai kielen aukkopaikoissa tai monimerkityksisyyksiin hajonneena piilevä »naisten piilokielioppi» (Laitinen 1989: 118)? Jos kieli ei ylipäättään ole kokonaan siepattavissa kuvauksen kohteeksi (Määttä 1994, 1995), miten tutkija perustelee sen, minkä osasen hän siitä leikkaa tarkasteltavakseen? Ja jos halutaan tutkia jotakin tiettyä kielimuotoa, miten se määritellään, kun ei yhtä tiettyä, »puhdasta» ja oikeaa suomen, swahilin tai vatjan kieltä ole olemassakaan?

Jollakin tapaa tutkijan on tutkimuskohteensa rajattava. Ennen vanhaan rajausta määrasivät tutkijan odotusten ja arvostusten ohella teknisetkin tekijät. Entisten, käsivaraista muistiinpanotekniikkaa käyttäneiden tutkijoiden kielenoppaan- ja aineistonvalinnasta kertoo vakuuttavasti esim. Luutonen (1985; ks. myös Hakulinen 1989: 15): tuolloin paperille piirtyi »kirjakielimäisesti» muodoltaan suunniteltua ja kiteytynyttä tekstiä (etenkin ns. hyvien kertojien² hitaasti ja selkeästi ääntämiä ja sanatarkasti muistamia satuja ja tarinoita), kun taas monet tavallisessa arkipuheessa esiintyvät kielen ilmiöt jäivät kerätyn aineiston ulkopuolelle. Syyt tällaiseen rajautumiseen eivät varmaankaan olleet pelkästään tekniset vaan myös teoreettis-ideologiset. Luutonen (mt.) huomauttaa terävästi, että sadan vuoden takaisilla fennougristeilla oli nuorgrammaattis-positivistisesta tieteenfilosofisesta taustastaan huolimatta ilmeisiä ennakkokäsityksiä »hyvästä kielestä».

Nykyajan tutkijalla on nauhureita ym. teknisiä apuvälineitä käytettävissään, mutta perimmäistä aineiston rajauksen tarvetta nekään eivät poista. Kielen tutkija ja tallentaja voi — ja hänen täytyykin — esimerkiksi päättää, että nauhoittaa keskustelua mutta ei videoi siihen liittyviä eleitä ja asentoja; hän voi päättää, että ottaa tutkimuksessaan huomioon hienoimmatkin prosodiikan piirteet, tai sitten hän keskittyy esimerkiksi sanastoon ja tyytyy litteroinnissa karkeaan transkriptioon. Tutkija voi myös päättää, että kelpuuttaa informantiksi kouluajakäymättömän N.N:n mutta ei tämän nuorempaa serkkupoikaa, jonka

²»Hyvien kertojien» käyttämisestä kielenoppaina varoittaa, hieman toisesta syystä, myös Labov (1994: 46–47, alaviite): yhteisössä tarinankertojan maineessa olevat henkilöt todennäköisesti käyttävät erikoisia, stereotyyppisiä ja arkaaisia muotoja, kuten tällaiseen poikkeukselliseen puhetilanteeseen sopii.

kielessä jo on hänen mielestään vieraita vaikutteita. Tai sitten hän hyväksyy aineistoonsa lausahduksen, jonka kielenopas on tokaissut kesken haastattelun pirttiin poikenneelle naapurille, mutta hylkää tai varustaa jonkinlaisella varoitusmerkillä puhunnoksen, jonka on saanut kielenoppaasta irti vasta kehyslauseita ja mallimuotoja tarjoamalla. Tutkittavan rajaaminen vaatii selkeitä päätöksiä, ja näiden päätösten pohjana on ennen kaikkea tutkijan intuitio, jota ei juurikaan ole pyritty eksplikoimaan tai tutkimaan. Tässä esityksessäni yritän Tsvetkovin vatjan sanaston esimerkkien avulla päästä lähemmäksi oman aitousintuitioni juuria, jotka puolestaan lienevät lähinnä fennistisessä ja fennougristisessä tutkimusperinteessä.

»AITOA» JA »SPONTAANIA»?

Mikä siis on »aitoa» tutkittavaa kielimuotoa? Kuten sanottu, tällaisia arviointikysymyksiä ei paljon näytä julkisesti puidun. Kielitieteellisen kenttätöön suomalainen klassikko »Muoto-opin keruuparas» (Itkonen ym. 1969: 16–20) puhuu kielenoppaan valinnasta ja tämän tuotosten seulonnasta käytännönläheisesti ja kokeneen tuntuisesti, mutta vain parin sivun verran. Näissäkin kriteereissä näkyvät ne ristiriidat, joita tutkimuskohteen monisyisyydestä väistämättä nousee. Kun tutkittavana on mahdollisimman vanhakantainen paikkakunnan kielenparsi, ovat ensisijaisia kielenoppaita tietenkin iäkkäimmät ihmiset; kuitenkin todetaan, että kielenoppaan ikä ei ole ratkaisevin tekijä, koska toisinaan nuoremman polven paikkakuntalaiset, vaikka eivät »rikkeetöntä murretta» puhuisikaan, pystyvät paremmin analysoimaan ja pyydettäessä tuottamaan »vanhan polven puheen hienouksia». Toisaalta kerääjän on avoimesti ja ennakkokäsitysten kahlehtimatta tarkkailtava murretta ottaen huomioon sen puhujittainen ja tilanteittainen vaihtelu (>labiilius»), ja hänen on varauduttava siihen, että se kuva murteesta, jonka hän ennen kentälle lähtöään on utterasti lähteisiin perehtymällä itselleen luonut, voi työn kestäessä muuttua. Toisaalta hänen on kuitenkin valittava sopivimmat kielenoppaat ensisijaisesti »omaan seulomiskykynsä» luottaen (ei siis esimerkiksi sen perusteella, keitä paikkakuntalaiset itse pitävät hyvinä murteentaitajina), ja hänen oletetaan implisiittisesti koko ajan pystyvän jollakin tapaa ratkaisemaan, milloin on kysymys »vääristymättömästä murteesta» ja milloin ei. Sitä, miten »aito murre» loppujen lopuksi määritellään ja tunnistetaan, ei Muoto-opin keruuparas suoranaisesti kerro eikä voikaan kertoa — rivien välistä voi yhteistyöhaluisen lukijan silmiin nousta malli intuition ja empirian jatkuvasta vuorovaikutuksesta, jonka avulla kerääjä vähitellen rakentaa oman kuvansa tutkittavasta kielimuodosta.

Tämän esityksen lähtökohtana oleva aineisto tietenkin sulkee pois enimmäkseen kysymykset kielenoppaan valinnan tai puhujittaisen variaation ongelmista: tuotoksia on vain yhdeltä kielentaitajalta. (Tsvetkov on voinut ottaa ja todennäköisesti ottanutkin sanastoonsa monia muistumia toisten joenperäläisten puheesta. Ne ovat kuitenkin suodattuneet hänen muistinsa ja kielikykynsä läpi, ja hän on ne itse litteroinut.³) Niin sosiaalinen kuin puhe-tilanteiden vaihtelunkin ulottuvuus jäävät pois tai arvailujen varaan. Sitä vastoin keskei-

³ Joissakin lauseissa Tsvetkovin omaan elämään liittyvä sisältökin paljastaa esimerkin tuottajan: lause 58 kertonee valkoisten puolella 1918 taistelleen Tsvetkovin omista kokemuksista, lause 5 taas viittaa vuonna 1924 Tallinnassa järjestettyyn suomalais-ugrilaiseen kulttuurikongressiin.

seksi nousee yksi dimensio, nimittäin tietoisuus ja tahdonalaisuus.

Vuosikymmenten ellei vuosisatojen kenttä- ja työkammiokokemuksen suomalla ponnella on kielentutkijaa jo pitkään varoiteltu tietoisesta provosoinnista, joka tuottaa epäaitoja (so. kielessä muuten esiintymättömiä tai muiden kielenpuhujien mielestä mahdollisia) ilmauksia, ja suunnattu kerääjiä mahdollisimman spontaanin kielentuoton kimppeeseen. Analysoitavat ilmaukset olisi pyydystettävä juoksevasta tekstistä tai puheen virrasta — näin kerää periaatteessa aineistonsa myös ihanteellinen sanakirjan tekijä. Tsvetkovin sanaston esimerkkien laita saattaa olla päinvastoin: usein vaikuttaa siltä, että ensin on syntynyt sana (esimerkiksi käännöksenä apuna käytetyn virolaisen tai venäläisen sanakirjan sanasta), sitten on laadittu tuon sanan käyttöä havainnollistava esimerkkilause. Tämän vaikutelman syntymisen syy, lauseiden »keinotekoisuuden» tuntu, onkin tämän kirjoitelman keskeisenä aiheena ja virikkeenä.

»Muoto-opin keruuopas» toteaa, että etenkin morfologian alalla on kielenoppaiden vaikea tietoisesti pitää murteen ja yleiskielen kantoja erillään ja että monet spontaanisti »vääritysmätöntä murretta» puhuvat informantit eivät kykene vastaamaan muoto-opillisiin erityiskysymyksiin, heidän tietoiset analyysinsä ovat siis epäluotettavia. Sama opas kehottaa puhuttamisen ja kyselemisen lisäksi tarkkailemaan kielenoppaan spontaania puhetta arkielämän tilanteissa, esimerkiksi juuri naapurin piipahtaessa kesken haastattelun. Kuitenkin ihanteellisen kielimestarin olisi toisaalta kyettävä »erittelemään tietoisesti omaa sanastoaan ja kielioppiaan ja sen mukaisesti vastaamaan nokkelasti ja erehtymättä kerääjän grammaattisiin pulmakysymyksiin» — tähän eivät siis kykene läheskään kaikki muuten kelvolliset murteentaitajat. (Itkonen ym. 1969: 17–18.) Tarkalleen ei siis sanota, milloin kielenpuhujan oma tietoinen erittely tai tietoinen ilmausten tuottaminen on luotettavaa ja milloin ei. Samaan hämähäyteen törmäämme yleensäkin siinä kritiikissä, jota kielitieteellisen introspektion käytön johdosta esitetään. Toisaalta lingvistillä on kiistämätön oikeus tarvitessaan tuottaa äidinkielellään yksinkertaisia lauseita kuten *Koira haukkuu*, mutta millä toisaalta erotetaan tällaiset »selvät tapaukset» sellaisista tutkijoiden itse tuottamista — ja toisten lingvistien oudoksumista — laboratoriolauseista kuin *For John to resign suddenly was expected by none of us* tai *Bill antoi nukan Johnille alastomaksi* (Karlsson 1994: 265–266; Carlson 1990)? Mitään selkeitä formaalisia kriteerejä tähän ei liene yritettykään antaa.

Luotettavinta kielentuottoa on siis spontaani puheen muodattaminen. Spontaaniutta puheessa on yritetty määrittellä monin tavoin. Valaiseva on tulos, jonka foneetikko Susan Fagyal sai keväällä 1995 LINGUIST-sähköpostilistalla esittämänsä kyselyyn »spontaanin puheen» käsitteen määrittelystä ja merkityksestä (selonteko kyselyn tuloksista: LINGUIST 6-607, 25.4.1995). Vastanneista 15 kielentutkijasta suurin osa piti spontaaniutta tärkeänä ja omassa työssään keskeisenä käsitteenä, mutta sen määritelmät perustuivat useisiin näkökulmiin: tuottotapaan (spontaania on reaaliajassa tuotettu tai ennalta suunnittelemaan, ei paperista luettu tai etukäteen harjoiteltu) tai sitten tyyliin tai rekisteriin (spontaania on epämuodollisissa puhetilanteissa käytetty, »casual speech»!). Useimmat vastaajat määrittelivät spontaaniksi yksinkertaisesti kaiken »luonnossa», siis koetilanteen ulkopuolella esiintyvän puheen. Tämä muuten sangen käyttökelpoinen määritelmä tekee kuitenkin tutkijan introspektion ja itse tuotettujen aineiden arvioinnin hankalaksi.

Jos puhetilannetta ei enää pystytä tarkistamaan tai valvomaan eikä tutkittavien kielenainesten kielenmukaisuutta voida varmistaa toisten kielenpuhujien intuition avulla, on

▷

kielenainesten luotettavuuden mittari löydettävä niistä itsestään. Yhdeltä osaltaan tämä esitys pyrkiikin pohtimaan sitä, missä määrin spontaanius tai paremminkin sen vastakohta, »provosointi», on kielenaineksista nähtävissä tai pääteltävissä.

OMUUS, VIERAUS JA »AITOUS»

Vatjan kielen, kuten lukemattomien muidenkin maailman kielten, puhujat ovat jo vuosisadan alussakin eläneet jatkuvassa kielikontakti- ja monikielisyystilanteessa (ks. esim. Tsvetkov 1925, 1931; Ariste 1981, Heinsoo 1991). Vatjalaiset ovat käyttelleet sekä venäjää että inkeroista jokapäiväisessä elämässään taajaan, ja venäläis- ja inkeroisperäisten aineiden kirjo ulottuu käänöslainoista (esim. *tunnid* 'kello' — vrt. ven. *часы*) äänteellisesti hyvin vähän mukautuneisiin raakalainoihin, varsin vanhoista ja vakiintuneen tuntuista sanoista ja ilmauksista (ainakin arkipäivän esineiden ja olioiden nimitykset lienevät tällaisia) tilapäisluonteisiin sitaattilainoihin ja koodinvaihtoon — selviä switching-esimerkkejäkin Tsvetkovin esimerkkilauseista löytyy:

- (8) *kert sluišlša tämäkà mokom istori.*
'Kerran случился [tapahtui] hänelle sellainen juttu.'
- (9) *makuzęš rōgeš tšenni ne otkāžetsa.*
'Makeasta ruoasta kukaan не откажется [ei kieltäydy].'
- (10) *kui siä nī — im nevvoa pitāmei vzdūmal naiš?*
'Miten sinä niin — neuvoa pitämättä вздумал [sait päähäsi] mennä naimisiin?'
- (11) *nagl liha jo mahzeb dvugri vennei vmesto päti alte novo.*
'Naula lihaa jo maksaa двугривенный [kaksikymmenkopeekkaisen] вместо пяти алтынного [viiden kolmikopeekkaisen asemesta].'

Tässä törmätään jälleen yhteen rajausongelmaan, samantapaiseen kuin Muoto-opin keuruoppaassakin todettu: mikä on tutkittavan kielimuodon omaa ja mikä pitäisi tutkijan karsia pois aineistostaan »vieraana vaikutuksena»? Vatjalaisten arkielämän jatkuvan ja kaikenkattavan monikielisyyden takia — jota voidaan verrata ainakin sodanjälkeisten suomalaisten murreoppaiden jatkuvasti kokemaan yleiskielen paineeseen — ehdoton rajanveto esimerkiksi juuri vanhojen ja vakiintuneiden tai uusien ja tilapäisten lainojen välillä on mahdotonta.

Jos yritämme esimerkiksi äänteellisin kriteerein perata pois »epävatjalaisuudet» — kiellämme Tsvetkov-vainajaa käyttämästä vaikkapa *k*:ta etuvokaalin edellä — sanastosta putoaa pois suuri osa. Näin eivät karsiutuisi vain kenties tilapäiseksi sitaatiksi luokiteltavissa oleva *perkele*, vierasperäiseen tarkoitteeseen viittaava tekninen laina *küntteli* 'steariinikynttilä' (vrt. omaperäinen *tšūnteliä* 'tuohus') tai »oppitekoinen laina» *kenğuri* 'kenguru' vaan myös monet taajakäyttöiset sanat, joilla ei näytä olevan äänteellisesti vatjalaista synonyymia, esim. *kerkä* 'kevyt, helppo', *keppi* tai *käpä* 'käpälä'. Vakavin seuraus näin ankarasta kielitarhuroinnista — tai paremminkin kuivakukkakimpun karsinnasta — olisi se, että pelkästään »omaperäisiin» aineisiin redusoitu vatja olisi enää tutkijan abst-

rahoima systeemi, jolla saattaisi olla vaarallisen vähän yhtymäkohtia todelliseen vatjaan sellaisena, kuin esimerkiksi Dmitri Tsvetkov ja hänen sukupolvensa sitä puhuivat. Kenties jo Tsvetkovin aikaiseen Joenperän vatjaan kuuluu olennaisesti juuri vierasperäisyyksien runsaus, kärjistäen esimerkiksi: »on vatjalaista sanoa tämä venäjäksi». (Vatjan inkeris- ja suomalaisperäisten lainojen tunnistamiskriteerit sekä runsaasti esimerkkejä luettelee Suhonen 1986. Terho Itkosen (1983: 215) päätelmien mukaan vatjan sanastosta jopa kolmasosa voisi olla tällaisia.)⁴

Vähemmän ankarat omaperäisyyskriteerit — siis sellaiset, joita ei voi da tiukasti ankuroida selkeisiin, sulkeisiin järjestelmiin kuten fonologia — puolestaan jäävät epämääräisiksi ja liukuviksi. Tällainen hämärä kriteeri on esimerkiksi tarkoitteen oletettu vieraus vatjalaisten maamiesten arkielämässä. Voimme arvella kielenulkoisen tiedon sekä sellaisten esimerkkien pohjalta kuin

- (12) *ārija om yad'da tšēlez ūs sēna.*
'»Aaria» on vatjan kielessä uusi sana.'
- (13) *kojo-kuza rahvez jo on kūllu barometriš.*
'Jossakin kansa jo on kuullut barometristä.'
- (14) *talpoiga akkuned rohkap on ilm fortotškoit.*
'Talonpojan ikkunat enimmäkseen ovat ilman tuuletusruutuja.'
- (15) *eham bul'joni ē talò-poigà rōk!*
'Eihän lihaliemi ole talonpojan ruoka!'

että esimerkiksi sanaa *ārija* ei liene käytetty Joenperän vatjalaisten vatjankielisessä arkipuheessa ja että barometrit, hieno lihaliemi tai tuuletusikkunat eivät ole olleet ainakaan kaikkialla kansalle tuttuja. Mutta millä voimme varmasti osoittaa, että esimerkkilause

- (16) *tämä paltōll on kengurì nahgeš vorotnik.*
'Hänen päällystakissaan on kengurun nahasta [tehty] kaulus.'

on pelkästään Tsvetkovin yksityisajattelua eikä vatjalaisilla ole ollut kengurunnahkaisiksi nimitettyjä kauluksia? Samoin voimme ajatella, että *kajutti*-sanana esimerkkilauseeksi otettu tyypillinen venäläinen Puškin-vitsi

- (17) *puškin ajab märännell opeizeļ. tulla vassa nōret frantēd de nagreṭa:*
»kattsoga — kapitana seiteb aluseka!» *puškin nešsi opeize ānnā de jutteli:*
»pālvon teit kajutti!»
'Puškin ajaa huonolla hevosella. Tulevat vastaan nuoret keikarit ja nauravat: »Katsokaa, kapteeni ajaa laivalla!» Puškin nosti hevosen hännän ja sanoi: »Pyydän teitä kajuuttaan!»'

on Tsvetkovin käännös eikä välttämättä kuvaa joenperäläisten maamiesten puheenpartta — näin voitaisiin kyseenalaistaa esimerkiksi *kajutti*-sanana tai *pālvon*-kohteliaisuusraken-

⁴Vatja olisi siis itse asiassa sekakieltä, ts. puhujilla olisi yksittäisten irtolainojen ohella käytössään useita vaihtoehtoisia esim. fonotaktisia systeemejä. Tämä tutkimuskohteen rajauksen kannalta mielenkiintoinen kysymys olisi oman tutkielmansa aihe.

teen (vrt. ven. *прошу*) vatjalaisuus. Toisaalta taas voisi ajatella, että venäläisen tarinan kääntyminen vatjaksi nimenomaan kertoo kielen elävyydestä ja käyttökelpoisuudesta.

Ja juuri koodinvaihdosta puheen ollen: vaikka oikein selvää vastaesimerkkiä en Tsvetkovin aineistosta olekaan löytänyt, ei koodinvaihto välttämättä kerro ainoastaan siitä, että vatjan kielen omat varat loppuisivat kesken. (Tästä tosin saattaisi käydä esimerkiksi lause 11, jossa lukusanojen käyttö ja taivuttaminen omalla kielellä ovat saattaneet jolla vatjanpuhujalle ongelma. Nimenomaan lukusanojen vaihtuminen venäjänkieliseksi on useilla Venäjän suomalais-ugrialaisten kielten puhujilla todettu ilmiö.) Koodinvaihdolla voi näet puheessa olla omia ilmaisutehtäviä (ks. esim. Kalliokoski 1995 ja siellä mainittua kirjallisuutta), ja kun Joenperän vatjalaiset jokseenkin kaikki ovat olleet kaksi- tai monikielisiä, koodinvaihtoesimerkkien amputoiminen tutkimuksen kohteena olevan vatjan kielen ulkopuolelle saattaa periaatteessa jättää kuvattavan kielisysteemin jostakin kohtalokkaasta paikasta rammaksi.

Kysymys sinänsä on tietenkin, onko vuosisadan alkupuolen Joenperän vatja, jota jo tuolloin pidettiin kuolevana kielenä, jo ollut niin kohtalokkaasti rampautunut, että se vaatisi jonkinlaista erikoiskohtelua tutkijan taholta. Pätevätkö sammumassa oleville kielille samat säännöt kuin muille, ja onko ylipäätään olemassa mitään sellaisia kielikuoleman universaaleja, joita Tsvetkovin vatjan esimerkkeihin voisi soveltaa? Onko esimerkiksi odotettavissa, että kuolevassa kielimuodossa morfologia supistuu ja kutistuu (vaikkapa johdinsuffiksit sammuvat ja korvautuvat analyttisillä rakenteilla; tästä tendenssistä esimerkkejä ja kirjallisuutta esittävät Campbell ja Muntzel 1989: 192–193)? Toisaalta on mahdollista, että sammuvassa kielimuodossa morfotaksi väljenee ja esimerkiksi johtimet laajentavat aikaisempaa distribuutiotaan (ks. esim. Gal 1989: 325–329; Laakso 1990: 82–83), eikä kuolevien kielten universaalien etsiminen ja nimeäminen ylipäätään ole sekään helppoa ja ristiriidatonta.⁵

Juuri sammuvan kielen erikoispiirteitä ajateltaessa limittyvätkin erilaiset näkökohdat ja selitysmallit. Esimerkiksi morfosyntaktisen monimutkaisuuden karsiminen (esim. upotusten korvaaminen peräkkäisyyksillä, runsas deiktisten määreiden käyttö definiittistävien kieliopin keinojen korvikkeena, semanttisesti tiiviiden muotojen kuten kausatiiviverbien tai futuurimuotojen korvaaminen analyttisillä rakenteilla) mainitaan toisaalta kuolevien kielten piirteeksi (Campbell ja Muntzel mts. 192–194), toisaalta taas normaalin elinvoimaisenkin puhutun kielen (»suunnittelemattoman» diskurssin) ominaisuudeksi (ks. Ochs 1979, Luutonen 1985: 113; Hakulinen 1989: 21–22). Toisaalta taas ainakin jossain määrin »epäaitouden» merkinä pidettävä metakielisyys, joka saattaa kertoa puheen tietoisesta monitoroinnista ja suunnittelusta, voi samalla olla kuolevalla kielellä käydyn diskurssin tyypillinen piirre (ks. s. 227–228). Ilmausten »aitouden» arviointi on monisyinen kysymys ja monesta piirteestä kiinni.

⁵ Mainittu Campbellin ja Muntzelin artikkeli on muuten hyvä esimerkki siitä, miten perusteellista aineistotaustan detaljien tuntemusta universaalien tendenssien etsintä vaatisi. Siinä esitetyistä amerikansuomen esimerkeistä ainakin jotkin tapaukset, joita tekijät pitävät osoituksena kielen kuolemasta tai voimakkaista vieraista vaikutuksista, voivat itse asiassa olla suomensuomalaistakin perua, kuten *aiti*-sanasta astevaihteluttomuus tai mahdollisesti ruotsinvaikutteiseen kansliakieleen pohjautuva rakenne [*heidät vihittiin...*] *pastori N.N. vihkien heidät*.

INTUITIO JA INTENTIO

Ihmistieteissä tutkija rakentelee hypoteesejaan ja kysymyksenasettelujaan sen pohjalle, mitä yleensä ihmisen järkipäisestä ja tavoitehakuisesta toiminnasta tiedetään. Vanhojen käsikirjoitusten tutkimus tunnetusti kehitti ns. vaikeamman lukutavan periaatteen: sen mukaan kahdesta erilaisesta käsikirjoituksesta alkuperäisen kantaa todennäköisemmin edustaa vaihtoehtoista vaikeammin luettava, koska mahdollinen kopiointivirhe todennäköisemmin tehdään lukemista tai tulkintaa helpottavaan suuntaan. Samoin raunioituneen rakennuksen entisiä ääriä etsivä arkeologi perustaa etsintänsä sen pohjalle, mitä yleensä tiedetään arkkitehtuurista ja rakennustekniikoista, ja historian tutkija selittää historian tapahtumia yleisten inhimillisten motiivien avulla (esim. jonkin keskeisen ihmisryhmän pyrkimys taloudelliseen hyötyyn). Näin tutkija tavallaan asettuu tutkittavansa nahkoihin ja hahmottaa tämän intentioita oman intuitionsa avulla.

Tutkijaa kiinnostavat kysymykset liittyvät usein nimenomaan tietoisesti tavoitteellisen ja tiedostamattoman toiminnan ristiriitoihin. Kyseessä voi olla irrationaalisuuden takana piilevä intentio, joko tietoinen (esimerkiksi arkeologin esiin kaivamassa seinässä on näköjään selittämätön mutka, jonka kohdalta löytyykin aarrekammio⁶) tai tiedostamattomien (kuten kopiointivirhe-esimerkissä — kopioitsija on saattanut itse uskoa jäljentävänsä alkutekstiä täysin tarkasti, vaikka on huomaamattaan tulkinnut sen väärin). Tietoinen, tavoitteellinen toiminta voi myös johtaa ennakoimattomiin tuloksiin ns. näkymättömän käden ilmiöissä, kuten silloin, kun autojonossa ajavien sinänsä järkevät vauhdinhidastukset ja -kiihdytykset aiheuttavat ns. haitari-ilmiön ja seisovia ruuhkia. (Näkymättömän käden vaikutusta kielitieteessä on pohtinut Keller 1990, joka pyrkii sen avulla ratkaisemaan kielen muutoksen selittämisen tiedonfilosofisia ongelmia.)

Mikäli emme Määtän (1994) tapaan laajenna ja väljennä intentionaalisuuden käsitettä koko luontoon ulottuvaksi teleologisuusjatkumoksi, kielen ilmiöistä suurin osa jää intentionaalisuuden ulkopuolelle, tahdottoman ja tiedostamattoman »spontaaniuden» valtakuntaan, jossa vallitsevat luonnontieteelliset tai kvasiluonnontieteelliset (mentaalipsykologiset, neurologiset, statistiset) voimat. (Tällainenhan on klassinen nuorgrammaattinen tai paremminkin esim. Hermann Paulilla (1960 [1920]: 26–28 ym.) esiintyvä näkemys analogiaprosessista: se on tiedostamattoman psykologiaa ja siten »luonnontiedettä».) Tai sitten kyseessä ovat juuri tietoisien toiminnan tuloksena mutta ennakoimattomasti syntyvät näkymätön käsi-ilmiöt. Kun taas kysymys on tietoisuudesta, liikutaan jo kielijärjestelmän ja muun inhimillisen toiminnan raja-alueilla: ihmisen psykologian tai ihmisten keskinäisen yhteydenpidon kielenulkoisissa(kin) ilmiöissä ja keinoissa.

Tietoiset intentiot liittyvät selvästi myös metakieleen, tai paremminkin: metakielen käyttö tuntuu selvästi merkitsevän tietoisuutta, ehkä myös »epäspontaaniutta» tai »provosointia». Puhuja tarkkailee tietoisesti kieltään esimerkiksi kertoessaan, että jokin asia »sanotaan meillä näin», luetellessaan synonyymeja, rinnakkaismuotoja tai käyttökonteksteja tai selittäessään merkitystä:

(18) *alkoa, päret lehgota.*

⁶ Tämäntapaista löytöä selosti Yleisradion »Leikkivä ihminen» -ohjelmassa 25.4.1995 haastateltu arkeologi Zbigniew Fiema kertoessaan Petran kalliokirkon kaivauksista.

'Halkoa [ja, tai] pärettä lohkotaan [= so. »lohkoa»-verbiä voi käyttää näissä yhteyksissä].'

- (19) *koko veib eḷ algoṣ, līveṣ, tšiveṣ.*
'Kasa voi olla haloista, hiekasta [tai] kivistä.'
- (20) *pīn pata, no — rok-, rōp-, velli-lātko.*
'[Sanotaan:] maitoruukku, mutta keitto-, puuro- [tai] vellivati.'
- (21) *ävitüz ja kaotuz taita eḷla sinōñimeḍ.*
'Hävitys ja kadotus ovat kai synonyymeja.'
- (22) »korento» *om veṭettu ižorlaisiję tšeleṣ.*
'Sana »korento» on otettu inkerikkojen kielestä.'
- (23) *kōssi kutsuta va sitä — kuza eletä, ilm evvia, lauttoit i sarajoit.*
'Taloksi kutsutaan vain sitä, missä asutaan, ilman pihvoja, navettoja ja latoja.'
- (24) *lahzeḷę va juteḷla: tahot ko mammua?*
'Lapselle vain sanotaan: tahdotko marjaa?' [so.: mammu on hoivakielen sana]
- (25) *komzolissi (vad'deḷaizeḍ) kutsuta seppa, kump om migässnibuit pōlta müdeḷ.*
'Komzoliksi vatjalaiset kutsuvat vaatetta, joka on jossain suhteessa hassunkurinen.'

Mikäli kielennäytteen luotettavuus on suoraan verrannollinen sen »spontaaniuteen», tällaiset selkeät metakieliset tapaukset ovat varmasti epäluotettavia, ja nirsoin tutkija perkaisi ne pois aineistostaan. Esimerkki 21 tuntuukin vahvistavan tätä käsitystä: siinä esiintyy tietoisien metakielen ohella sivistyssana 'synonyymi', jonka on vaikea uskoa kuuluneen vatjan kieleen koulujakäyneen Tsvetkovin idiolektia laajemmalti.

Tämäkään luotettavuusmittari ei kuitenkaan ole ongelmaton. Esimerkin 23 tapaiset merkityksenselvennykset tuntuvat intuitiivisesti uskottavilta, sentapaisilta, joita kielennäytteissä on toisinaan tottunut näkemään, kun kielenopasta perinteiseen (mm. Muoto-opin keruuoppaassa suositeltuun) tapaan puhutetaan nimenomaan entisaikojen elämään liittyvistä aihepiireistä ja opas tällöin mielellään selventää käyttämiään, nykyihmiselle outoja käsitteitä. Metakieltä sinänsä ei siis voida pitää epäluotettavuuden tai »epäspontaaniuden» kriteerinä — »naiivillekin» puhujalle on annettava oikeus tietoisesti eritellä kieltään. Näin etenkin, kun sanojen merkityksen ja kielenmukaisten käyttöyhteyksien tiedostaminen liittyy kielenulkoiseen todellisuuteen, esimerkiksi tapoihin (millaisissa tilanteissa on asianmukaista tai tavanomaista sanoa mitäkin) tai esineistöön (esineiden ja niiden käyttöön liittyvien toimintojen nimitykset).

Tältä kannalta huomionarvoisen muistutuksen esittää Tsitsipis (1989: 128–129, 135): ns. terminaalipuhujien, kuolevan kielen viimeisten käyttäjien, kielenkäytössä ko. kieli on tavallista useammin paitsi välineenä myös tietoisien huomion kohteena ja puheenaiheena, keskustelut tällä kielellä muuttuvat herkästi keskusteluiksi tästä kielestä. Tämä tuntuukin järkeenkäyvältä, kun ajatellaan, että sammuvan kielen käyttötilanteet ovat jollakin tapaa »sosiaalisesti tuntomerkkisiä» neutraaliin valtakieleen verraten (vanhan kielen käyttö esim. antaa puhetilanteelle intiimin luonteen tai leimaa puhujat tiettyyn ryhmään kuuluviksi) ja

että sammuvan kielen jo jollakin tapaa vajavainen hallinta — ellei puhuja sitä muuten tiedosta, niin ainakin nykyaikaan ja valtaväestön elämäntapaan liittyvän sanaston puutteet lienee helppo huomata — herkästi vetää huomion vanhan kielen »riittämättömyyteen». Näin ollen metakielisyyks olisi sammuvalla kielelle erityisen luonteenomaista.

Tsvetkovin sanastossa on kuitenkin myös esimerkkejä, joissa epäaitouden vaikutelma syntyy pyrkimyksestä havainnollistaa puhtaasti kielisysteemin sisäisiä asioita. Näin esimerkiksi lauseissa, joihin on ilmeisesti yritetty saada useita eri taivutusmuotoja samasta sanasta tai samakantaisia johdoksia

- (26) *egle nī laizgutti tūt teh'ä, ku va tänävä nī,tši eb laizguttaiz.*
'Eilen niin laiskotti työtä tehdä, kun vaan tänään ei niin laiskottaisi.'
- (27) *kassē vetin sata rubl'a — jänüsed jätiη kassà.*
'Kassasta otin sata ruplaa, loput jätin kassaan.'
- (28) *neizen sinukà veittēma, i: neizen sinnua veittēma.*
'Rupean sinun kanssasi kilpailemaan, ja [sanotaan myös:] tulen voittamaan sinut.'
- (29) *ain tämä nirizeB? — a mitä tēt, ku tämä ema ittšä on nirizejä.*
'Aina vainko hän marisee? — No, minkäs teet, kun hän ikänsä on (ollut) marisija.'

tai saman(asuisen) sanan eri merkityksiä — homonymiaa tai polysemiaa:

- (30) *mügr on ajannu keig mā mügrà (~ mügräsè).*
'Myyrä on tonkinut koko maan nyppylöille (täyteen kekoja).'
- (31) *luge, ment nagла kassen naglez on.*
'Laske, montako naulaa tässä naulassa [painomitassa] on.'
- (32) *siä tulit keikkaz mühep, semperäs ēttiši mühep teisit.*
'Sinä tulit kaikkein myöhimmin, siksi oletkin toisia verkkaisempi.'

Niin väkinäisiltä kuin tällaiset esimerkkilauseet saattavatkin tuntua, ei niitäkään voi tuomita täysin epäluotettaviksi. Keskeisen tai fokuoivavan lauseenjäsenen toistaminen (toisessa taivutusmuodossa tai johdoksena) on aivan normaalia ja ymmärrettävää vaikkapa seuraavassa lauseessa, jota taas on vaikea millään vedenpitävällä rajalla erottaa esimerkien 26–29 tyyppisistä:

- (33) *kukkika rätte on lustip, ku iam kukkīt.*
'Kukallinen huivi on kauniimpi kuin ilman kukkia.'

EPÄILYTTÄVÄN SIISTIÄ: SYSTEEMIN- JA KAAVANMUKAISET TUOTOKSET

Ehkä enemmän kuin yksittäisten esimerkkilauseiden metakielisyydestä, Tsvetkovin lause-esimerkistön luotettavuusongelma syntyy koko esimerkistön takana olevasta »makro-intentiosta». Kielitieteellistä koulutusta saaneena Tsvetkov on luultavasti mielellään teorionnut muotoja, eritellyt kielensä osajärjestelmiä ja forseerannut niistä muodostamiinsa

▷

ennakkokäsityksiin sopivia ilmauksia. Tällaista teoriointia lingvistilukija herkästi ounastelee esimerkiksi tällaisissa »provosoidulta haisevissa» tapauksissa:

- (34) *johanto tšiuṭto om mēnt kerta ahaseṭtu, a siä vėl ahaseṭ.*
'Johan paita on monta kertaa kavenneltu, mutta sinä vielä kavennat.'
- (35) *tšen on latiseḷlu nī pallo mā munīt?*
'Kuka on litistellyt niin paljon perunoita?'
- (36) *jo menēt tširjēd on tširjuteṭtu, a vasuṣ ebē miltäiṣ.*
'Jo monet kirjeet on kirjoiteltu, mutta vastausta ei ole minkäänlaista.'
- (37) *menēt kerta siä emas tšiuṭtoa lagettēṭ?*
'Monettako kertaa sinä paitaasi silittelet?'

Tsvetkovin lause-esimerkistössä esiintyy silmiinpistävän usein tapauksia, joissa frekventatiiviverbiin liitetään monikollinen objekti tai jokin muu tekemisen toistuvuutta tai moninkertaisuutta ilmentävä määre. Tuntuu väkisinkin siltä, että Tsvetkov on itse käsittänyt frekventatiivijohdoksen funktion hieman kaavamaisesti ja pyrkii tuottamaan esimerkkilauseita, jotka mahdollisimman selvästi toisivat tätä kaavaa esiin. Näin semminkin, kun frekventatiiviverbi on sanastossa kantasanansa naapurina ja Tsvetkovin voi kuvitella halunneen korostaa johdoksen ja kantasanan merkityseroa (kenties myös venäjän verbien aspektiparin mallin mukaan⁷).

Aiempana mainitun esimerkin arkeologi ihmetteli seinässä olevaa mutkaa — tietäen, että seinät yleensä rakennetaan suorat — ja löysi sen kohdalta jotakin kiintoisaa. Tsvetkovin sanastoa lukeva lingvisti puolestaan »tietää», että kielen järjestelmät ovat luonnostaan mutkikkaita: kategoriat ovat sumeita, osajärjestelmät toisistaan riippuvaisia ja niiden yksiköitä saattavat eri osajärjestelmiin liittyvät vaikutusyhteydet tempoa eri suuntiin. Kielessä »suoruus» on epäilyttävää ja pistää korvaan. Esimerkkien 34–37 kaltaisten lauseiden oudostuttavuus tuntuisi johtuvan juuri tuon tyypin lähes poikkeuksettomasta selkeydestä. Tavallisissa tekstilauseissa ei transitiviverbillä läheskään aina ole ilmipantua objektiä — kuten luonnollista lieneekin, niissähän on ympärillä kontekstia, joka mahdollistaa ellipsin. Ei myöskään ole yhtä tavallista, että frekventatiiviverbiin aina liitetään jokin toiminnan toistuvuutta tai pitkäaikaisuutta ilmaiseva määrite. Tsvetkov on tavallaan kieliopillistanut frekventatiivijohdosten käytön eräänlaiseksi pakolliseksi kongruenssi-ilmiöksi (tyyliin »kirjoitan kirjettä — kirjoittelen kirjeitä»).

Samantapaista kaavanmukaista forseerausta kuin frekventatiiviesimerkkilauseissa voi lukija olla näkevinään joissakin denominaalisia adjektiivijohdoksia havainnollistavissa lauseissa. Kun venäjän kielelle on tyypillistä runsas possessiivisten ym. adjektiivien johtaminen substantiiveista, on helppo uskoa siihen seuraavankaltaisten esimerkkien antamaan sormituntumaan, että Tsvetkov on väkisin laajentanut joitakin sananmuodostusmalleja tuottaakseen tietynlaisia johdosadjektiiveja:

⁷ Tähän viittaavat ne esimerkit, joissa frekventatiivijohdosta käytetään nimenomaan loppuun saattamatonta (kesken jäävää tai epäonnistuvaa) toimintaa kuvaamaan: *prōvva siä laṣ magatta, miä jo kui magattēn, da kui-nit eb uino.* 'Koeta sinä lasta nukuttaa, minä jo vaikka miten nukuttelen, mutta mitenkään ei nukahda.'

- (38) *kert riht salvota, sīs kuja on lasukez.*
'Kun (kerran) tupaa salvetaan, niin kuja on lastukas (= täynnä lastuja).'

Useimmiten kuitenkin keinotekoisien makuiset adjektiivit — sellaiset kuin *tedrekez* 'run-sasteerinen' — ovat täysin vailla esimerkkilauseita!

Muodostuskaava voi olla vierasperäinen, mutta tendenssi kaavan noudattamiseen voi toisinaan olla ristiriidassakin vieraiden vaikutusten kanssa. Kun »omuus» ja »spontaanius» riitelevät, jälkimmäinen voittaa: kielenvaihtoesimerkit tuntuvat uskottavammilta kuin omaperäisten taivutusmuotojen tai johdosten väkinäisentuntuinen käyttö.

ESIMERKKILAUSE TEKSTILAJINA

Tsvetkovin sanaston koko laajuuteen nähden yksittäiset esimerkkilauseet ovat varsin lyhyitä. Esimerkin 17 Puškin-vitsi on harvoja poikkeuksia. Yleensä esimerkkiaineiksena alkuperäistä sanalippua kohti on yksi virke, useimmiten alle kymmenen sanan mittainen, toisinaan ei edes finiittiverbillistä lausetta vaan esimerkiksi muutaman sanan luettelo hakusanaan perustuvista yhdyssanoista. Pitempiä dialogeja ei ole, vain joitakin 2–3 repliikin sarjoja, jotka jokseenkin poikkeuksetta ovat kaavaa KYSYMYS – VASTAUS (–KOMMENTTI):

- (39) *noh, jok on kōrmettu? — jo! — lähemme sīz menemä!*
'No, joko on kuormattu? — Jo! — Lähdetään sitten matkaan!'

Sellaisia tavalliseen keskusteluun kuuluvia (ja viime vuosikymmenten kielentutkimuksessa esille nousseita) ilmiöitä kuin keskeyttäminen tai päällepuhuminen ei Tsvetkovin esimerkkilauseissa esiinny — hänen ikäpolvensa kielentutkijat eivät olleet sellaisia tottuneet panemaan merkille.

Tsvetkovin esimerkkilauseet ovat siis kontekstittomia. Toisinaan niissä (kuten esimerkeissä 1, 4 ja 39) on selvästi pääteltävissä oleva tilannekonteksti. Toisinaan taas, etenkin johdosten tapauksissa, tuntuu siltä, että johdoksen käyttöä motivoiva konteksti on väkisin ahdettu yhteen niukkaasti esimerkkilauseeseen. Esimerkeissä 34–37 tällaisen vaikutelman synnyttivät frekventatiiviverbien monikolliset objektit tai toiminnan keston määritteet. Vastaavantapainen tilanne on kausatiivi- ja translatiiviverbien yhteydessä: muuttumista tai muutoksen aikaansaamista ilmaiseva verbi olisi ilmeisesti tuntunut oudolta ilman, että muutosta edeltävää tilannetta jotenkin kuvataan, ja tämä kuvaaminen tapahtuu esimerkkilauseeseen ahdettuna usein varsin stereotyyppisin keinoin (esim. niukalla predikaatiivilauseella):

- (40) *eli laihukkein, a niit nāt ku kenassu.*
'Oli laihukainen, mutta nyt kas kun sievisty.''
(41) *kauhten tuli ahtassi, piäb vähäize lad'd'etta.*
'Kauhtana tuli ahtaaksi, pitää vähän levittää.'
(42) *mitä tēD? — ahasen tšiuuttoa: om yähäize lad'd'ē.*
'Mitä teet? — Kavennan paitaa: on vähän leveä.'

▷

Tsvetkovin esimerkkilauseissa on luonnollisesti paljon toteavia väitelauseita, näin etenkin esimerkkien 18–25 tyyppisissä tapauksissa, joissa selostetaan ko. artikkelin hakusanan merkitystä tai käyttöä — siis nimenomaan metakielisissä lauseissa. Hyvin paljon Tsvetkov on kuitenkin ottanut aineistoonsa myös kysymyksiä, käskyjä ja kehotuksia, kuten tähänastisistakin esimerkeistä ilmenee — myös huudahduksia, kirosanoja ja interjektioita.

- (43) *hitto sel,tšä — meni lampi glazi leh,tši!*
'Hitto soikoon, meni lampun lasi rikki!'
- (44) *ei! neissa lapta pelama.*
'Hei! Ruvetaan pelaamaan pallopetiä.'
- (45) *lahzed, pelagà lelloa!*
'Lapset, leikkikää leluilla!'
- (46) *on-ko lavaḷ ohto löülüü?*
'Onko lauteilla tarpeeksi löylyä?'

Tsvetkovilla lienee ollut aivan tietoinen pyrkimys luoda esimerkkiaineistosta vaihteleva ja välttää tyyllistä yksitoikkoisuutta. Ilmeisesti hän on enemmän tai vähemmän tietoisesti pyrkinyt aidontuntuuteen tälläkin tavalla. Tsvetkovin esimerkkilauseiden takana siis hämmöttää »makrointentio» mahdollistaa esimerkkilauseiden ahtaisiin puitteisiin mahdollisimman monipuolinen kuva vatjan kielestä. Tähän kuvaan kuuluvat eri aikamuodot, modukset ja kielenkäytön modaliteetit, eri puhuja- ja puhuteltavapersoonat — toisin sanoen grammaattisesti eksplisiittisesti ilmenevä kielen monimuotoisuus — ja toisaalta sekä arkipuhe huudahduksineen ja kirosanoineen että selvät kirjakieliset (esim. raamatunhistoriasta tai kaunokirjallisuudesta käännetty) tekstinpätkät:

- (47) *īrod anti keva tšähzü tappa viflijēmeš keik poiklahzed, kummed vaš eli süntüsti de pōlē teise vōtessä.*
'Herodes antoi ankaran käskyn tappa Betlehemistä kaikki poikalapset, jotka vasta olivat syntyneet ja puoleentoista vuoteen asti.'
- (48) *mā-imez on nītsi pallo drāniä, a siä — jumal — vėl naižē sünnütid (Гоголь).*
'Maailmassa on muutenkin paljon saastaa, mutta sinä, Jumala, vielä naisen loit.' (Gogol)
- (49) *tā ühs prāvil: elä tē muiḷe sitä, mitä enellez et taho.*
'Tiedä yksi sääntö: älä tee muille sitä, mitä itsellesi et tahdo.'

Vatjan kielellä ei tietävästi ole koskaan ollut kirjakieltä, lukuun ottamatta juuri Dmitri Tsvetkovin paria yritelmää (Tšehovin novelli »Van'ka Žukov» on Tsvetkovin kääntämänä ja FU-transkriptiolla litteroituna julkaistu kielennäytekokoomassa Kettunen ja Posti 1932: 144–152). Sikäli kuin oletetaan, että kirjakieli — sekä vieraiden esikuvien että puheesta eroavan tuotto- ja tulkintamekanisminsa kautta — suosii pitempiä ja raskaampia lauseenjäseniä, voi esimerkin 47 tapaisia virkkeitä, joissa on pitkä ja raskaan relatiivilause, pitää kirjakielisyyskinä ja näin ollen väistämättä »epäaitona» vatjana. Verrattakoon seuraavaan esimerkkiin, jossa raskaan relatiivilauseen jäljessä (sijasta) on subjekti-asemassa kevyt sē:

- (50) *tšen eli petteriz revolutsi aikeñ, sē nä,tši, mitä siäl kihizi vättšii kujeiļ.*
'Kuka oli Pietarissa vallankumouksen aikana, se näki, miten siellä kuhisi väkeä kujilla.'

Samoin seuraava lause infinitiivisubjekteineen tuntuu syntaktisesti epävatjalaiselta — joko venäläiseltä tai kirjalliselta:

- (51) *tai,tšina leipoa bē kül kerkä tii.*
'Taikinaa leipoa ei ole kyllä helppo työ.'

Ainakin oletus raskaiden sivulauseiden epäaitoudesta tuntuu vahvistuvan, kun vertailee Tsvetkovin lauseita vatjan kielennäytekokelmiin. Esimerkiksi kokoelmasta »Näytteitä vatjan kielestä» löytyvät pitemmät relatiivilauseet ovat kaikki esimerkin 50 tapaisia rakenteita: subjektina tai objektina on pitkän lauseen sijasta pronomini:

- (52) *a mitä eli vā ttajiq minū siällä, ne vetetti keik ka setti, ...*
'Mutta mitä oli minun katsojani siellä, ne otettiin kaikki kastettiin...' (Kettunen ja Posti 1932: 12.)
- (53) *izäkā tšen kazve, se eli kekkinä w mnejp ku mi ä, a mi ä ajn durakka.*
'Isän kanssa kuka kasvoi, se oli kerrassaan viisaampi kuin minä, mutta minä aina tyhmyri.' (Mts. 42.)

Tosin on muistettava, että kielennäytekokoelmatkin ovat jossain määrin poikkeuksellista kielentuottoa, niin kirjakielenomaisuutensa (suunnitellun, »epäspontaatin» luonteensa) ja entisaikojen elämänmenoa käsittelevien puheenaiheiden kuin ehkä suhteettoman runsaan narratiivisuudenkin (ks. esim. Luutonen 1985, Karhu 1995: 104 ja siinä mainittua kirjallisuutta) kannalta.

VAKIINTUNEISUUS — LUOTETTAVUUDEN MERKKI?

Tsvetkovin sanaston tarkoitukselliseen monipuolisuuteen kuuluu myös, että mukaan on otettu esimerkiksi tervehdyksiä, kuten seuraavassa dialogiesimerkissä (ilmeisestikin tyyppinen tervehdysrituaali vieraan saapessa taloon kesken isäntäväen aterian):

- (54) *drastui, leiþ-sõl! — drastui, tšäü parvè! — passi bo, jo ėn sünü!*
'Terve, hyvää ruokahalua! — Terve, käy joukkoon! — Kiitos, jo olen syönyt!'

Tällaiset esimerkit tuntuvat aidoilta, koska intentionaalisuus on niistä tavallaan suljettu pois. Ne ovat selvästi kytköksissä kielenulkoisiin asioihin, kuten tässä tapauksessa yhteisön hyväksytyihin käytöstarpeihin, ja toisaalta ne ovat idiomaattisia, siis rakenteeltaan epäproduktiivisia (ks. esim. Hakulinen ja Ojanen 1976 s.v. *idiomi*), ja sisältävät enemmän kuin niiden osasten perusteella voisi päätellä. Ne ovat siis varmastikin olleet koko joenperänvatjaa puhuneen yhteisön käytössä.

Idiomaattisen ja vakiintuneen tuntuista ainesta Tsvetkovin esimerkistöissä ovat myös

▷

sananparret ja sanonnat, joissa esiintyvä alku- tai loppusointu kytkee niitä varsinaiseen folkloreen:

- (55) *tuhm, niku naisiję napa!*
'Tyhmä kuin naisten napa.'
- (56) *koir nimę anņep — tämä nimę kanņeb.*
'Koira nimen antaa, hän nimen kantaa.'
- (57) *lehmet karjå, lahzed marjå.*
'Lehmät laitumelle, lapset marjaan.'

Uskottavuutta rakenteen aitoudelle antaa myös sen toistuminen useassa esimerkissä:

- (58) *kaunęt keļmeš pōļta hiipätti med'd'e pāle, nāt sīs ku meil ģli kimppu ni ģli!*
'Punaiset kolmelta suunnalta ryntäsivät meidän kimppuumme, kas sitten meillä olikin hätää kerrakseen!'
- (59) *nād, veli-kulł, meil ku on ņevest, ni on! hitō iivå!*
'Katsos, velikulta, meilläpä onkin miniää kerrakseen! Hiton hyvä!'
- (60) *nād miļļę naiņ ku tetši podarka ni tetši: sünnütti kaktšikò!*
'Katsos, minulle vaimo antoikin lahjaa kerrakseen: synnytti kaksoset!'

Kiintoisaa onkin, miten tällaiset »toistuvuuttaan uskottavat» rakenteet (kuten edellisten esimerkkien (KAS) KUN V NIIN V -rakenne) sitten eroavat niistä toistuvista rakenteista, jotka vaikuttavat »stereotyypisiltä» ja »keinotekoisilta». Ilmeisesti jälleen kerran on kysymys idiomaattisuudesta laajasti ymmärtäen — toisin sanoen siitä, että rakenne ei ole läpinäkyvä, sillä ei ainakaan heti ole havaittavissa selvää semanttista motivaatiota (kuten edellä muutosta ilmaisevien verbien yhteydessä) tai selvää vieraan kielen mallia.

»AITOUDEN» MERKIT JA NIIDEN TAUSTA

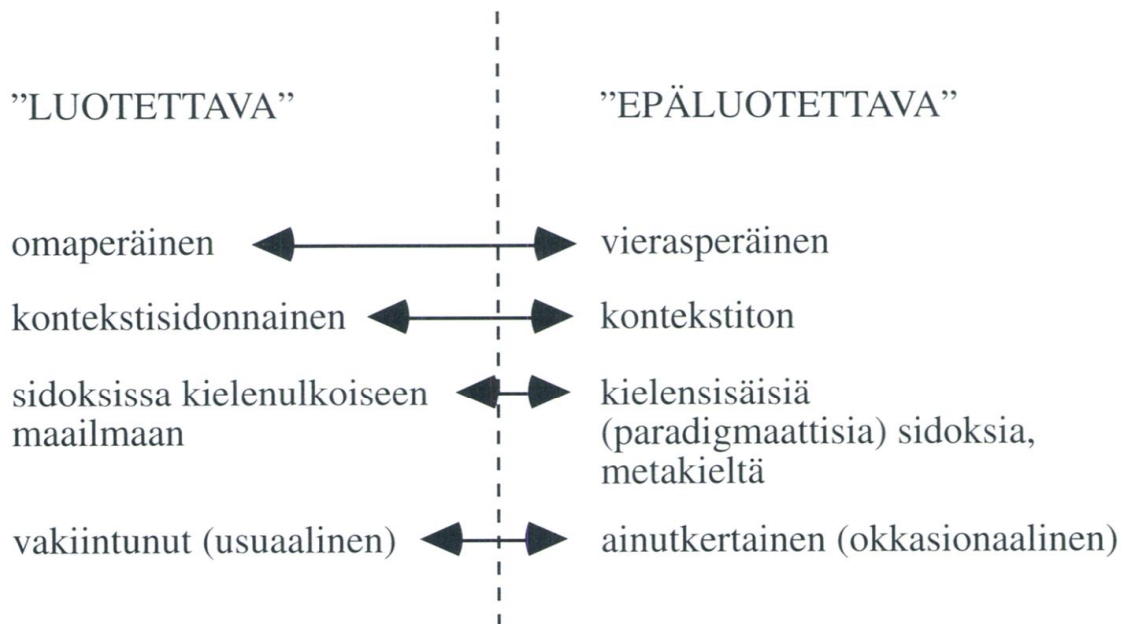
Niistä ongelmista huolimatta, mitä tutkittavan kielimuodon rajaamisessa periaatteessa voisi olla, tutkijalle on yleensä intuitiivisesti varsin selvää, mikä on esimerkiksi sitä aitoa vatajaa (aitoa stadinslangia tai aitoa Suomussalmen murretta), jota hän haluaa tutkia. Tilanne on itse asiassa hieman sama kuin useiden kieliopin peruskäsitteiden kohdalla (esim. »sana»)»,⁸ jotka tutkijalle ja toisinaan maallikollekin ovat intuitiivisesti yleensä selviä mutta joille on vaikeaa tai mahdotonta löytää selkeää, vesitiivistä määritelmää. Joidenkin merkien tai ominaisuuksien perusteella tutkija voi ounastella kohtaamissaan kielenaineiksissa »provosointia» tai vaihtoehtoisesti »aitoutta»; tässä olen yrittänyt pohtia, millaisia nämä merkit tässä esimerkkitapauksessa voisivat olla. Ja löytyykö niiden taustalta jotakin lingvististä tai metalingvististä yhteistä nimittäjää?

Tässä on käsitelty muutamia keskeisiä dimensioita: omaperäisyys – vierasperäisyys,

⁸ »Linguistic experience, both as expressed in standardized, written form and as tested in daily usage, indicates overwhelmingly that there is not, as a rule, the slightest difficulty in bringing the word to consciousness as a psychological reality.» (Sapir 1921: 33.)

kontekstisidonnaisuus – »itseriittoisuus», kytkökset kielenulkoisiin ilmiöihin – kielsisäiset systeemit ja metakielisyyys, vakiintuneisuus – tilannekohtaisuus. Näitä voisi havainnollistaa seuraavalla yksinkertaisella kuviolla:

Arvioitavan tekstin tai tekstinosan sijoittuminen näille dimensioille ei ole mitenkään yksinkertainen eikä yksiselitteinen asia. Esimerkiksi lause 10 sisältää selkeän vierasperäisyyden ja on luultavasti tilannekohtainen, varsin vakiintumaton muodostelma; toisaalta taas se kontekstisidonnaisuutensa ja vähäisen metakielisyytensä suhteen sijoittuisi »aitouden» puolelle. Jotkin näistä ulottuvuuksista liittyvät perimmäisiin kysymyksiin kielitieteen tutkimuskohteesta, näin etenkin viimeisenä kaaviossa mainittu »vakiintunut – ainutkertainen», joka jälleen kerran nostaa esille jo aikoinaan generatiivisen kieliopin yhteydessä pohditun periaatekysymyksen siitä, onko kielitieteen tutkimuskohteena tuotettu kieli vai kielentuottokyky.

Kiintoisinta ehkä lopulta on, mitä tällainen aitouskysymysten pohdiskelu kertoo kielitieteestä ja siitä kuvasta, joka kielitieteellä kielenpuhujasta on. Onko kielitiede luonnontiede ja kielentutkijan tutkimuskohde »luontoa», onko tutkittava kieli mahdollisimman tiiviisti rajattava irti ihmisestä ja hänen tietoisesta toiminnastaan? Ellei, missä kulkee kielitieteen ja muiden tieteiden raja? Onko sen erittelemiseen, miten kieltä metakielisesti käytellään ja tietoisesti muokkaillaan, enää olemassa lingvistisiä kriteerejä?

LÄHTEET

- ARISTE, PAUL 1981: Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Emakeele Seltsi Toimetised 14. Tallinn.
- CAMPBELL, LYLE – MUNTZEL, MARTHA C. 1989: The structural consequences of language death. – Nancy C. Dorian (toim.) 1989 s. 181–196.
- CARLSON, LAURI 1990: Historiallis-kielitieteelliselle osastolle. [Esitarkastajan lausunto Urpo

- Nikanteen väitöskirjakäsikirjoituksesta »Zones and Tiers: a Study of Thematic Structure» 18.9.1990.] Helsingin yliopisto.
- DAVIES, ALAN 1991: *The native speaker in applied linguistics*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- DORIAN, NANCY C. (toim.) 1989: *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 7*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DUFVA, HANNELE 1994: Menikö mönkään vai metsään? Kielitiede, suomen kieli ja puhumisen psykologia. – *Virittäjä* 98 s. 44–59.
- GAL, SUSAN 1989: *Lexical innovation and loss: The use and value of restricted Hungarian*. – Nancy C. Dorian (toim.) 1989 s. 313–331.
- HAKULINEN, AULI 1989: Keskustelun tutkimisen tavoitteista ja menetelmistä. – *Suomalaisen keskustelun keinoja I* s. 1–40. *Kieli 4*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 1991: *Kielentutkimus ja arvot*. – *Virittäjä* 95 s. 409–416.
- HAKULINEN, AULI – OJANEN, JUSSI 1976: *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 324*. SKS, Helsinki.
- HEINSOO, HEINIKKE 1991: *Vatjan kielen tutkimuksesta ja nykytilanteesta*. – *Virittäjä* 95 s. 448.
- ITKONEN, TERHO 1983: *Välikatsaus suomen kielen juuriin*. – *Virittäjä* 87 s. 190–229, 349–386.
- ITKONEN YM. 1969 = *Muoto-opin keruuopas*. Laatinut Terho Itkonen apunaan Heikki Leskinen, Heikki Paunonen ja Tapani Lehtinen. *Tietolipas 59*. SKS, Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: *Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys*. – *Virittäjä* 99 s. 2–22.
- KARHU, ANNA 1995: *Murrehaastattelu vuorovaikutustilanteena*. – Marjatta Palander (toim.), *Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räisäsän 60-vuotispäiväksi* s. 92–109. *Studia Carelica Humanistica 6*. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- KARLSSON, FRED 1994: *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino, Helsinki.
- KARVONEN, PIRJO 1993: *Unelma paremmasta eilisestä: harha menneisyyden puhtaasta kielestä*. – *Virittäjä* 97 s. 88–96.
- KELLER, RUDI 1990: *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Francke, Tübingen.
- KETTUNEN, LAURI – POSTI, LAURI 1932: *Näytteitä vatjan kielestä*. Julkaisseet Lauri Kettunen ja Lauri Posti. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 63*. Helsinki.
- LAAKSO, JOHANNA 1990: *Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä*. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 204*. Helsinki.
- LABOV, WILLIAM 1994: *Principles of linguistic change. 1: Internal factors*. Blackwell, Oxford.
- LAITINEN, LEA 1989: *Nainen, kieli ja kielentutkimus*. – *Virittäjä* 93 s. 110–120.
- LUUTONEN, JORMA 1985: *Tutkimuskohteena muistiinkirjoitettu kieli*. – *Puhuttu kieli, kirjoitettu kieli ja kielen muutos. Seminaari Tvärminnessä 12.–13.10.1984* s. 107–121. *Suomen Kielitieteellisen Yhdistyksen julkaisuja 12*. Turku.
- MILROY, LESLEY 1987: *Observing and analysing natural language: a critical account of*

- sociolinguistic method. Blackwell, Oxford.
- MÄÄTTÄ, URHO 1994: Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä. *Opera fennistica & linguistica* 7. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- 1995: Kieli-intuition hämärä kohde. – *Virittäjä* 99 s. 71–73.
- NIRVI, R. E. (toim.) 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 17. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- OCHS, ELINOR 1979: Planned and unplanned discourse. – Talmy Givón (toim.), *Discourse and syntax* s. 51–80. *Syntax and Semantics* 12. Academic Press, New York.
- PAUL, HERMANN 1960 [1920]: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 6., unveränderte Auflage. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- PAWLEY, ANDREW 1993: A language which defies description by ordinary means. – William A. Foley (toim.), *The role of theory in language description. Trends in linguistics: Studies and monographs* 69. Mouton de Gruyter, Berlin.
- SAPIR, EDWARD 1921 [1949]: *Language. An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace and Company, New York.
- SUHONEN, SEppo 1986: Zur Identifizierung der jungen Lehnwörter im Wotischen. – *Lyökämme käsi kätehen. Beiträge zur Sprachkontaktforschung im Bereich des Finnougrischen und des Germanischen. A. D. Kylstra zum 65. Geburtstag* s. 151–161. Amsterdam.
- TSITSIPIS, LUKAS D. 1989: Skewed performance and full performance. – Nancy C. Dorian (toim.) 1989 s. 117–138.
- TSVETKOV, DIM. 1925: *Vadjalased*. – *Eesti Keel* s. 39–44.
- 1931: *Vähäize juttua vad'ejalaisis*. – *Eesti Keel* s. 57–66.
- 1995: *Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto*. Toimittanut Johanna Laakso. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 25. Helsinki.

SUSPICIONS OF PROVOCATION:
PROBLEMS OF DATA ASSESSMENT
IN THE LIGHT OF
DMITRI TSVETKOV'S VOTIC DICTIONARY

The subject of the article is a dictionary of Votic (Tsvetkov 1995), in which the invented example sentences seem sometimes quite natural, but sometimes rather artificial, even provocative. The evaluation of »grammaticality» or »genuineness» of data also concerns note-taking and interview techniques and conventions, and matters of ideology and previous expectations. The basis of the evaluation is the scholar's intuition.

The genuineness of linguistic research material has traditionally been assessed in terms of »purity» (freedom from foreign-language influence) and »spontaneity» or »unconscious production». Both these criteria are

▷

problematic. Filtering out foreign-based data on closed-system criteria (such as phonotactic incongruence) restricts the material too severely, but other criteria (e.g. extralinguistic ones) are too flexible.

Clear examples of »non-spontaneous» material include metalinguistic expressions, and those that unduly stretch abstract formation paradigms, whether original or foreign-based. The situation is particularly complicated when the research concerns a dying language form which is subject to powerful influences: one typical feature of dying languages is abundant metalinguistic expression, but also typical are the same features that are considered characteristic of spontaneous, unplanned discourse. Genuine expressions would be those that are more extensively anchored to a particular time (idiomaticity, lexicalization) or language community (rituals, folklore). Some criteria of genuineness are thus language-internal, others are extralinguistic. In the final analysis, the problem lies precisely on the border of the language system itself, in the treatment of its interfaces, and this also reflects the scholar's own theoretical and ontological concept of language. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomalais-ugrilainen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Johanna.Laakso@helsinki.fi*